

گنبدها

گنبد، در فرهنگ معماری نوعی پوشش منحنی شکل برای سقف یک مکان محسوب می شود که در گذشته معماران مناطق دور از جنگل همچون، مناطق فلات مرکزی ایران و میان رودان، مجبور بودند به دلیل کمبود چوب مناسب برای ساخت سقف های مسطح، از سقف های گنبدی شکل استفاده کنند. بنابراین گنبدها، سازه های نیم کره توخالی هستند که بیشتر به دلیل کمبود چوب در برخی از مناطق به جای سقف های تخت به کار برده می شود.

در فرهنگ لغت فارسی «گنبد»، طاق های بلند و عظیم مساجد و بناهای قدیمی دیگر آمده است که به شکل نیم کره نوک دار، هرمی شکل و یا مخروطی ساخته شده است که در اغلب موارد با کاشی کاری تزیین شده است. از سقف های گنبدی بیشتر در آرامگاه ها، شبستان های مساجد و امام زاده ها استفاده می شد. براساس اسناد تاریخی، اولین گنبد ساخته شده در ایران، متعلق به دواران اشکانی و اوایل دوران ساسانیان است. ابن البلخی در کتاب خود آورده: «اردشیر شهر فیروز را بنا کرد و شکل آن مدور است چنانکه دایره پرگار باشد. در میان شهر آن جا که مثلاً نقطه پرگار باشد دکه انباشته برآورده است و نام آن ایوان کرده و بر سر آن دکه سای ها ساخته و در میان گاه آن گنبدی عظیم برآورده و آن را «گنبد کیرمان» گویند و طول چهار دیوار این گنبد تا زیر قبه آن هفتاد و پنج گز است و این دیوارها از سنگ خارا برآورده است و پس از قبه عظیم از آجر بر سر آن نهاده و آب از یک فرسنگ از سر کوه رانده و به فواره بر این سر برآورده و دو غدیر است که یکی بوم پیر گویند و دیگر بوم جوان و بر هر غدیر آتشگاهی کرده است.»

گنبد سازی در دوران ساسانیان به اوج شکوفایی خود رسید و تا به امروز نیز ادامه داشته و مهم ترین نکته این که این سبک معماری در تمامی دوران تاریخ از نظم دقیق ریاضی در شکل بندی ساختمان تبعیت کرده، به نحوی که می تواند بدون احتیاج به گاه بست و کالبد و قالب در برابر همه نیروهای رانشی به خوبی مقاومت کنند.

مهم ترین گنبدهای عبارتند از: گنبد سلطانیه، گنبد شیخ جنید، گنبد علویان، گنبد عالی ابرقو، گنبد قابوس، گنبد غفاریه، گنبد سبز، گنبد کبود.

گنبد سلطانیه

بنای تاریخی گنبد سلطانیه، در شهر سلطانیه در استان زنجان واقع شده است. این گنبد بین سال های ۷۰۴ تا ۷۱۲ هـ ق، به دستور اولجایتو معروف به سلطان محمد خداپنده، هشتمین پادشاه ایلخانی و با نظارت خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی ساخته شد.

گنبد سلطانیه یکی از مهم ترین شاهکارهای معماری ایران به شمار می رود. گنبد آرامگاه اولجایتو با ارتفاع ۴۸.۵

متر بعد از کلیسای سانتا ماریا دلفیوره فلورانس در ایتالیا با ارتفاع ۸۶ متر و مسجد ایاصوفیه استانبول با ارتفاع ۵۶ متر سومین گنبد مرتفع آجری جهان است. این بنا با الهام از هشت در بهشت، به صورت ۸ ضلعی ساخته شده است و طول هر ضلع ۱۷ متر می باشد. ساختمان از ۸ در، ۸ ایوان و ۸ مناره تشکیل شده و داری ۳ بخش؛ گنبدخانه، تربت خانه و سرداب است.

گنبدخانه، دارای دیوارهای مزین به کتیبه می باشد. به طوری که دورتا دور طبقه همکف مزین به سوره فتح است. همچنین بالای در آرامگاه آیت الکرسی نوشته شده و داخل ایوان طبقه اول سوره اخلاص نگارش شده است. کلیه دیوارهای طبقه اول و دوم با کتیبه هایی با نام محمد و علی و یک لوگو به نام اتحاد مزین گردیده است.

تربت خانه، به دلیل نگارش سوره الملک به صورت دو خط کوفی و ثلث بر روی دیوار محراب روبروی در با استفاده از خاک امام حسین (ع) به این نام نامیده شده است. تربت خانه، دارای طولی حدود ۱۷ متر، عرضی حدود ۸ متر و ارتفاعی ۱۶ متر می باشد.

سومین فضای موجود در گنبد سلطانیه، سرداب است که در ضلع جنوبی و در زیر تربت خانه ساخته شده است. تزیینات به کار رفته در این بنا عبارتند از: تزیینات آجری، تزیینات گچبری، کتیبه ها، کاشی کاری، تزیینات رنگ و نقاشی، تزیینات سنگی و تزیینات چوبی. همچنین تزیینات آجری مورد استفاده در این گنبد به ۳ صورت: آجرهای قالبی، آجرهای کنده کاری و تلفیق آجر و کاشی است.

گنبد سلطانیه به عنوان سومین گنبد آجری جهان در تاریخ ۲۴ تیرماه ۱۳۸۴ در کمیته میراث جهانی یونسکو در شهر دوربان آفریقای جنوبی، پس از آثار تاریخی تخت جمشید، زیگورات چغازنبیل، میدان نقش جهان، پاسارگارد، تخت سلیمان و ارگ بم، به عنوان هفتمین اثر تاریخی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید.

گنبد جبلیه

گنبد جبلیه، در شرق کرمان و در نزدیکی دو قبرستان صاحب الزمان و سید حسین کرمان ساخته شده است. از تاریخ ساخت و بانی گنبد اطلاعی در دست نیست، ولی مورخان و کارشناسان بر اساس شواهد و قراین معتقدند این بنا در دوره های قبل از اسلام و در دوره ساسانیان ساخته شده است و بر این باورند گنبد جبلیه، «گنبد گبری» بوده است و کلمه جبلی را تحریف یافته کلمه «گبری» می دانند و آن را بر طبق قواعد مشتقات فارسی تبدیل حروف «گ» به «ج» می دانند. بنابراین می توان چنین حدس زد که این بنا از مقبره های زرتشتیان بوده است. گنبد جبلیه در دوران سلجوقیان به دستور محمد بن الیاس تعمیر و مرمت شده است.

نمای ظاهری گنبد جبلیه، هشت ضلعی است. پی بنا دارای سه متر عرض می باشد. در هر طرف گنبد دری وجود دارد که عرض آن ها حدود دو متر است. ساختمان از سنگ لاشه، آجر و ساروج ساخته شده است. گفته می شود در ساخت ساروج این گنبد از شیر شتر استفاده شده است و سقف گنبد نیز با آجر احداث گردیده است.

در اطراف بنای گنبد جبلیه جنگلی از درختان سرو و کاج با نام جنگل قائم به وجود آورده اند. گنبد جبلیه در

سال ۱۳۱۶ به ثبت آثار ملی رسید و در سال ۱۳۸۳ پس از مرمت به گنجینه جلیه و کتیبه های تاریخی تبدیل شد و در سال ۱۳۸۸ به عنوان موزه مورد بهره برداری قرار گرفت. از مهم ترین آثار موجود در این گنجینه، کتیبه مسجد آبدر اشکان واقع در شهرستان بافت، کوچکترین سنگ قبر کشف شده در استان کرمان در ابعاد ۲۶*۲۲ سانتی متر، سنگ قبر میرزا آقاخان، پسر میرزا احمدعلی خان وزیری، نویسنده تاریخ کرمان و وقف نامه سنگی آتشکده قناتغستان می باشد.

گنبد سرخ

گنبد سرخ یکی دیگر از بناهای قدیمی دوران اسلامی است که در جنوب غربی شهر مراغه در استان آذربایجان شرقی واقع شده است. این گنبد در سال ۵۴۲ هجری به دستور عبدالعزیز بن محمود بن سعید، حاکم آذربایجان در دوره سلجوقی و با معماری بنی بکر محمدبن بندان بن محسن معمار ساخته شده است. نمای ظاهری گنبد سرخ چهار ضلعی است و شامل دو بخش سردابه و اتاق اصلی می باشد که بر روی سکوی سنگی قرار گرفته و به وسیله هفت ردیف پله قابل دسترسی به داخل گنبد می باشد. پنج پله در جلو سکو واقع شده و پله ششم و هفتم جزو آستانه درگاه محسوب می شود. درب گنبد به سمت شمال باز می شود. سردر گنبد سرخ دارای یک طاق نمای عمیق است که بالای آن نقش و نگار تخمیری و کاشی های ساده آبی رنگ دیده می شود. هر کدام از قسمت های شرقی، غربی و جنوبی گنبد نیز دارای دو طاق نمای آجری با طرح های تزیینی و سرطاقی نقش دار تخمیری می باشد. گنبد بنا از دو پوشش تشکیل شده است. پوشش داخلی آن به صورت عرقچین و پوشش خارجی آن نیز به فرم هرمی بوده است. مهم ترین ویژگی گنبد سرخ، تزیین این بنا با ترکیب کاشی فیروزه ای و آبی در زمینه آجری و همچنین گچ بری و نقوش هندسی آن است. کف اتاق، سنگ فرش است و از سنگ های مستطیلی پوشیده شده است. دیوارهای داخلی بنا نیز از گچ پوشیده شده و هیچ نقش و نگاری بر روی آن دیده نمی شود. داخل بنا کاملاً خالی می باشد و میت در سرداب دفن شده و سنگ قبر نیز در سرداب قرار دارد. از اتاق اصلی بیشتر برای تجمع و برگزاری مراسم نماز استفاده می شد. گنبد سرخ در تاریخ ۱۵ دی ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید و دارای شماره ثبت در آثار ملی ۱۳۴ می باشد.

گنبد زنگوله

گنبد زنگوله از گنبد های قرن هفتم هجری است که در جنوب غربی شهر دامغان در استان سمنان واقع شده است. این گنبد از خشت خام ساخته شده است و در حال حاضر نیز از گنبد آن اثری باقی نمانده است. نمای گنبد زنگوله مستطیلی شکل است و در چهار طرف بنا، چهار طاق نما وجود دارد که هر کدام دارای یک در هستند. ارتفاع هر دیوار حدود شش متر می باشد. همانطور که اشاره شد هیچ اثری از گنبد بنا برجای نمانده است. در خصوص علت ساخت این بنا نظرات متفاوتی وجود دارد. به دلیل وجود چند نمای قبر مانند و عدم شناخت

هویت واقعی، باورهای مختلفی در خصوص این قبرها وجود دارد. عده ای بر این باورند که شخص دفن شده در این بنا، «زنگارود»، یکی از سرداران یعقوب لیث صفاری می باشد و یکی از دلایل نام گذاری این گنبد، نام صاحب قبر است. برخی دیگر نیز این آرامگاه را متعلق به منوچهر دامغانی، شاعر بزرگ مسمط گوی ایرانی می دانند.

گنبد زنگوله در تاریخ ۲۳ فروردین ۱۳۴۶ با شماره ثبت ۶۵۰ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.